

Чедо Вуковић, Тишоград
НАД ПРВИМ СТРАНИЦАМА
ЛЕЛЕЈСКЕ ГОРЕ

„Потрчиш за лептиром,
а суочиш се с ђаволом“.

За Лелејску гору могло би се рећи: пространо и високо књижевно здање — пет већих цјелина и у свакој по дванаест поглавља. У свако поглавље — па тако и у прво — улази се кроз припремне, приповједно-описне пасаже. То су уводни текстови — Ладо Тајовић води читаоца кроз простор којим се и сам креће, али и кроз свој свијет, кроз себе самог. Тек иза тих текстова (припремних, уводних) започињу збивања, дијалози, сукоби. Међутим, „нешто се дешава“ — како би рекао Зоговић — и у текстовима који су претходница.

Тако је и са првим поглављем.

Помишљам: ако се говори само о једном поглављу романа, може се бити неправичан према роману у цјелини, према писцу. Но, бар за ову прилику, не може се инако. И покушавам да се колико-толико оправдам: у првом кораку, одлучном и одлучујућем, садржи се добар дио карактеристика свих корака који му слиједе (можда управо стога што му слиједе, макар колико се од њега удаљили).

И како је, дакле, саздано прво поглавље?

Казивање Лада Тајовића, у првом лицу, прекидано је или повезивано кратким дијалозима између њега и Васиља и Ивана Видрића. Шест их је у овом поглављу. У првом дијалогу збори се о Ладовом ослобађању прошлости: откинуо је и бацио у маглу закрпу с ногавице — сјећа га на Куштримову пећину, на Ању и Ника Сајкова и како му је Ања са „нечије старе кабанице“ пришила ту закрпу; сад је то „мртва ствар, сасвим нијема, а свеједно чудна: као да сам је с непознатог, или с мртваца откинуо, затим као да ми

је сама дошла и неку нејасну поруку ми кроз ту маглу донијела“. И потом: ослободиш ли се прошлости, „неће ти ништа остати... не ваља да идеш го“. Слиједи Ладов сарказам, к себи окренут: „Остаће ми шуга и брада, а то није го“. У другом дијалогу Иван гаси „сласт свађе“ између Лада и Васиља и опомиње их да се не „рогљају“ (нађен је незамјенљив глагол — и сам некако рогљаст). Ладо се окреће против Ивана: „само ти можеш ћутке“, па иронично тражи од њега да им и за причање „пропише тезе“ (протест против спутавања живе, спонтане, искрене ријечи). Од тога само је корак до поанте разговора, до чудне игре ријечи, окончане кованицом: „нема данас, ово је маглас!“ (која врста ријечи: именица, прилог или може бити једно и друго?). Слиједи рјечкање о зецу који им се зачудио — „наишао на неке што не лају и не трче за њим“; ипак нијесу мирољубиви — промаши га Васиљева пушка. Уплетено је, потом, неколико кратких реченица о томе како су залутали — не знају гдје су, али нема чекања док се магла развије. И најзад: „Ни Њемци не знају (подразумијева се оно изостављено: гдје су), па не чекају. Ко је тај што зна под овим поквареним небом?“ (исквареност људска и међуљудска приписује се небу и тиме као да бива обухваћено све — од тла и ваздуха до сваког живог створа). И ето, лутајући у круг, тројка доспијева на исто мјесто: Васиљ „вади нешто испод магле“ — Ладова закрпа. Круг и враћање у прошлост. О њој се збори и у завршном дијалогу: „Сачека људе крај пута и присили их да исправе погрешан рачун“ (то је, дакле, прошлост која заправо и није прошла — може бити кивна осветница или поучитељка).

Као што се види (а више се види у самим дијалозима него у мојим напоменама), кроз све Ладове разговоре с друговима протичу се алузије: циља се на још нешто изван тренутака који протичу кроз роман, изван и мимо учесника у разговору; значење се махом простире и на нешто што је било или је могло бити или што би се односило на неко будуће вријеме и незнано људе (на примјер, оно већ речено о прошлости, о кружном лутању — доћеш на мјесто с којег си кренуо, а оно већ није исто, нити си онај пријашњи и слично).

Но, пуни смисао дијалога није само у њима — низ Ладових „самоговора“ припрема их, тумачи, надграђује или из њих извлачи закључке. У исти мах, дешава се да Ладо — због ријечи изговорених с Иваном и Васиљем — запада у нова психичка стања, у напоре да тражи излаз из кружног безизлаза у магли. Рецимо, послјије разговора о томе да не знају гдје су, Ладо би да себи објасни „ћорсокак“ у који су запали: „Све је тако врашки подијељено... и једна и друга страна гомилају варку на варку да се више ни јаво не би снашао“ (испада: није лутање и није магла

само у простору којим се крећу, она као да обавија шира ратишта, подјеле и сукобе, гдје царствује и отежава тражење пута оно „варка на варку“).

Ваља додати: дијалози и Ладови „самоговори“ откривају понешто о личностима романа — о Ивану и Васиљу, а понајвише о самом Ладу. Ивана, на примјер, писац не приказује ни на који од могућих начина већ то препушта Ладу; тако овај опис добија још једну димензију — Ладо као да говори и о себи: „Увијек сам наслућивао да он није као Васиљ и ја — није површинско биће хуке и сујете. Њему не треба огледало, не ни одјек, ни вика — зна он и без тога да постоји, и шта хоће и како ће то постићи. Дубок је, па чак и кад не зна — зна да ће знати, и не предомишља се него полако ради. То је један од оних што у тами и дубини дуго мијесе неку трајност која ће изненадити откуд и како се створи. Некад заиста испадне трајна; други пут, кад не успије — они стрпљиво мијесе опет, од истог или од другог тијеста, као да ништа није било: други устанак, па трећи, па четврти — никад краја.“ То је, дакле, Иван који за разговор „одреди тему“ и „пропише тезе“ (такве потезе од њега очекују Ладо и Васиљ). Али, то није само он већ „они“ и „један од оних“ — наиме, један од сличних Ивана који дуго и „стрпљиво мијесе“ тијесто за збивања, можда чак и значајна за историју. Говорећи о њему на тај начин, Ладо казује подоста о себи и Васиљу јер је већ раније споменуо да су њих двојица донекле слични — тешки су један другоме, али као да се не могу растати; потребно им је, изгледа, „нешто као огледало да сами себе увјеримо да смо још живи“. Сам Ладо, пак, овдје тек маштар који је закорачио у маглен дан Лелејске горе, исказаће се дубље и свестраније у слиједећим поглављима. Но, он је и овдје учинио први корак према себи и у себи. Он проживљује маглену стварност једног дана, а „дјелује“ на тај начин што се у више смјерова труди да докучи смисао и наличје и тог дана и себе у њему. Све то као на кружној ивици полусна, овијеног и изазваног маглом.

II

Лалићево списатељско маштање одиста је особене природе. Он се, као писац-реалист, чврсто ослања на стварност, историјску и савремену, на оно што се десило и о чему поуздано зна. Пред оком су му, дакле, знана збивања, људи и њихове судбине и карактери, њихово држање пред изазовима времена.

Али, започињући роман, он гради здање, ново и неповљиво — ствара од грађе којој се знатно мијењају изглед

и суштина. Лалићева машта, рекао бих, разгоријева се у споју животне грађе и језика, у ткању приповиједања. Његова књижевничка машта, стога, није у измишљању, већ у сржи стваралачког чина — то је претапање животних датости у битно нову творевину и у нову вриједност, у лалићевску књижевну ријеч.

Погледајмо, макар овлаш, шта се и како тада збива.

Пространа попришта рата и револуције Лалић преноси у предио Лелејске горе, у маглom покривен простор који више није оно што прије бијаше („магла легла преко рушевина“, „прамен магле између двије пукотине“, „без сјенки“, „личи на тијесто“, „то и јесте сан“). Три човјека крећу се насумице „кроз пећине од прамења вијугавим ходником“. Писац гради — управо снагом сврсисходне маште — необичан свод кроз који се улази у рељеф романа. То је као нестварна а веома убједљива стварност — ноге главног јунака крачу земљом и каменом, а глава броди самом границом између сна и тренутака опоре јаве. И све се ту сплело: ратно стање, суровост природе, драматична ситуација у којој су јунаци романа, њихови сложени односи. И све то на мало страница књиге, с мало ријечи, али у снажном замаху списатељске маште.

Више пута сам у радовима теоретичара књижевности наилазио на трагања за одговором — да ли у дјелима о којима пишу надвладава снага ума или снага маште књижевничке. Другим ријечима — да ли у самом писцу односи превагу умности или маштовитост. У Лалићевом случају, над првим страницама *Лелејске горе*, не налазим одговора који би се кретао у једном од два изложена правца. Мудрост и занос стварања здружени су у том степену да их је немогуће одмјеравати, а још мање супротстављати. Обје ове саставнице дјела настају, чини се, спонтано, истовремено, у истом приповједном ткиву, у истим ријечима.

И додао бих: оно што је у овом дјелу измаштано или о чему сањари или халуцинира главни јунак — све је изнутра осмишљено.

Или бива обратно: мисао у роману, мисао на дјелу, оснажена је маштовитим сликањем збивања, околности, токова свијести главног јунака и слично.

Чему, на примјер, дати превагу у закључку Лада Тајовића: „на сунцу глад није тако мучна као у магли“? То није двобојна нит за плетиво, усукана од двије тање, па да их можеш раздвојити — то је једна, недјељива нит: мисао о глади и мучнини, разапета између сунца и магле. Сјећа на оно Његошево: „као луча са сунцем капљицу“. А казано некако узгред, нехајно — као „обичан“ закључак, „обичним“ ријечима.

Или, шта је мисао а шта измишљено у оном „кад потрчиш за лептиром, а суочиш се с ђаволом“?

То би се, изгледа, могло десити „као у сну кад се изненада измијени приказ“, а у ствари Ладо постаје свјестан себе тадашњег: „припознајем себе какав јесам, скоро правог: вашљив, кост и кожа, омражено нешто, гоњено, успомене на неке мртве и уз то само гомила дроњака“.

Дакле, припознаје себе — не само лик него и нешто од „ђавола“ у својој природи.

Ово с лептиром и ђаволом могло би се — као народна изрека или који Његошев стих — изговарати у многим приликама. „Потрчиш за лептиром“ — вишезначно је: маме ли те нешто лијепо, шарено, лепршава; јеси ли похитао, занесен, или без сажалења, да уловиш та ваздушаста крила; или је то симбол нечег чистог или привид љепоте која није ни добра ни лоша — мјериш ли је с ђаволом на теразијама, он ће претегнути. Уосталом, у животу јединке, па и народа, почесто бива: „потрчиш за лептиром“, а послје се испријечи стотину репатих ђавола. Природно би било, стога, да ова и сличне изреке из корица *Лелејске горе* кад-тад „уђу у народ“.

III

Немогуће је, бар мени, листати било које поглавље *Лелејске горе*, па и ово, прво, а не осврнути се на извјесне стилско-језичке одлике Лалићевог приповиједања. (Наравно, ваља имати на уму да ми је у рукама дорађено издање романа — о томе дорађивању други су детаљно писали).

Погледао бих, најприје, како се Лалић просто поигравао описујући честу и стога обичну природну појаву — маглу. Послије наслова *Бјеше тама* (за први од пет дјелова романа) и послје Његошевих стихова („Бјеху мушка прса охладњела, / а у њима умрла слобода“ итд), искрсава усамљена ријеч *Магла* — наслов првог поглавља. Сугестивно, као да и тих неколико слова израња из магле. Тиме бива означено да је Лелејска гора обавијена невиђелицом, да слиједи нечије лутање — тражење пута и излаза, а стање ратно. Већ прве реченице романа казују како је магла прекрила предео и измијенила му изглед: „магла легла“, облици рељефа растачу се и губе као у сну — „је ли то стијена, или је прамен магле између двије пукотине“; Ладо и другови крећу се — „ронимо у то расплинута, у то што личи на тијесто, а у ствари је бљугава благост без дна и без неба“; магла већ обликује нов предео, друкчији рељеф у којем се ратници „тетурају кроз пећине од прамења вијугавим ходником“; пред њима се „отварају врата подземних дворана и тајанствени свјетови из маштања која су се обновила и обистинила“ (и ту се брише граница између стварног и измаштаног); Васиљево лице „поче да личи на блиједи мјехур у магли“;

Ладо као тражи себе — „хтио бих бар да се чујем, кад сам већ невидљив постао“; и нижу се сликовити детаљи — „мирис смоле, размекшан и измијењен“, „стијена од магле и маште“, „чардак ни на небу ни на земљи“, „свијест ми се стијеснила од магле“, „пећине од прамења“, „није магла него нека сива ватра без топлоте“ итд. И ето: планина, три усамљена борца и магла, а колико маштовитих варијација! Људи, предии и магла сударају се и улазе једно у друго, а све у покрету и једначењу времена и простора („колико пропланака, толико дана“), те Ладови халуцинантни привиди нијесу друго до сурова стварност и закорачење у „ход по мукама“.

Из слика које су, овдје, саздане од магле и у магли издвојио бих и ону о јели и гранама шуме. Каже Лалић: „Једна јела, оборена некад давно, изгрижена временом, бјеласа се у распадању као оглодан костур морске немани“. Она тоне у боровњаке који не миришу и осјећа се „само блатњав потмули задах магле“. Уз њу су никле „мале смрче претворене у авети“ (ни то што настаје и ниче, под маглом, не обећава висок раст — већ има аветињски лик). У том тренутку Лада и другове, рекло би се, напада „непредвиђена шума . . . изненада нас опкољава кривим сабљуринама грана“. И ту рат, дакле — шума „опкољава“ и пријети и тама је „као да нам се посљедњи фењер угасио“. И ту су „криве сабљурине грана“ — ова метафора као да вуче коријен из минулих вјекова, кад су криве сабље, димискије и друге, сијевале лелејским горама и кроз десетерце нашег епоса.

Као што се види, цијело то „магларење“, било да је опис природе или стање Ладове свијести, није пуко стилско-језичко поигравање, нити пуштање на вољу списатељској машти. Има се утисак да је писац успио да сједини и самим тиме осмисли све чиниоце сцена о којима говори: простор Лелејске горе, ратно вријеме које је одгурнуло три борца у осаму, судбине тих људи, па маглу која се спушта на њихов вид и видик и виђење свијета и себе.

Управо у томе сједињавању простора, људских судбина и времена може се назрети вишеслојност Лалићеве прозе. А слојеви су у толикој мјери срасли и стопљени међусобно да личе на једва уочљиве вијуге у стијени — биле су то наслаге растопљених елемената, сада је монолит. На примјер: прошлост, као сјећање, бива живи дио радње која је у току; привиди у простору (пећине и ходници од магле) бивају дио Ладове свијести (он је и њихов сатворац) и слично. Једино дијалози — и то због своје природе — донекле чине „свој“ ток и слој; донекле, јер се њихов настанак, смисао и дјеловање не могу узимати нити разумјети одвојено од цјелине текста.

„Тајну“ тог сједињавања разнородних елемената скривају стилско-језичке особености Лалићеве прозе уопште. У

здруживању ријечи, грађењу реченица и већих цјелина могли би се тражити одговори који би освјетљавали поетику језика у овом поглављу и цијелом роману. Покушајмо само да пропратимо вртоглаву авантуру ријечи „магла“ у овом поглављу — то је, чини ми се, неостварљиво. Или, шта остаје од уобичајеног значења лексема „ватра“, кад Лалић за маглу каже: „сива ватра без топлоте“? Или, шта се скрива или у више видова открива иза ријечи „ђаво“? Према неким аналитичарима то би могао бити Ладов двојник (чудан и „накриво насађен“ *alter ego*). И најзад, ако би се помно трагало од ријечи до цјелине, можда би се дало наслутити како се сирова грађа и изрази разграђују и изнова стапају у Лалићевој чудесној топионици, која остаје завазда невидљива.

Тематско-мотивска изворност, здружена снага мисли, маште и каљене ријечи — ето Лалића, достојног саговорника овог и сјутрашњег времена.

Čedo Vuković, *Titograd*

OVER THE FIRST PAGES OF
THE GROAN MOUNTAIN

Summary

In the first part of this paper it is stated that each chapter of this Lalić's novel has the approachal, introductory part, most frequently the narrative — descriptive character. Only after that the novelist depicts the events, relationships between the characters, gives their dialogues and so on. The structure of the characters, of *The Groan Mountain* is similar: the introductory, descriptive part, and then the action and dialogues.

The second part treats the strength of Lalić's creative imagination. He departs, in fact, from reality, but he transforms it with much imagination. It is shown in a number of examples (the way of introducing the reader in the atmosphere of the war, the movement of the main characters through the foggy area of the mountain, in their relationships and psychic states etc.

The third part of this paper is devoted to the stylistic — linguistic qualities of the novelist Lalić — based on the analysis of the characteristic examples from this chapter. It is mentioned, for instance, how the words — taken from the colloquial language — get the new richer meaning in Lalić's metaphoric syntagms or in the dialogues between the characters of his novel.

It is finally stated that the essential characteristics of the Poetics of the first chapter can be followed through the novel as a whole — naturally with some variations and changes.